

Снежана С. Башчаревић (Лепосавић)

Црно сунце у Андрићевим релевантним делима

Феномен црног сунца, односно, супротстављеност добра и зла, лепог и ружног, позитивног и негативног централни су мотиви у делима Иве Андрића. Рад има за циљ да укаже на ове феномене, као једне од важнијих егзистенцијалних проблема у пишчевим познатим романима *На Дрини ћуприја*, *Проклета авлија* и *Госповица*. Наведени феномени стално су присутни код протагониста и провлаче се кроз романе на различитим равнима: психолошким, духовним, социјалним и трансценденталним. Истраживање применом плурализма метода биће нужно. Закључићемо да се у њиховој генези јављају сличности и разлике.

Књижевно дело Иве Андрића испуњено је ненаметљивим, али јасно формулисаним рефлексијама прикладним за разноврсна испитивања. У сусрету са пишчевим познатим романима *На Дрини ћуприја*, *Проклета авлија* и *Госповица*, који својом сложеностју и разноврсностју постављају највише захтеве пред истраживача, а имајући у виду обим и квалитет већ објављених студија и чланака о великом писцу, тражили смо одговарајући угао посматрања. Било је неопходно одабрати метод који ће обухватити кључне литерарне поставке, а истовремено, неизневеривши писца, значити допринос у њиховом тумачењу.

Приликом анализе ослонили смо се на властита искуства и на садржаје који се заснивају на легенди и симболу, што је подразумевало организацију на парадигматским основама, те смо у разматрању приоритет дали тематско-мотивским одликама (легенда, прича, браћа-непријатељи, фантазија рођења, невина жртва) и размотрили их у контексту различитих равни: психолошких, духовних, социјалних и трансценденталних. Слична грађа може се наћи код Фројда и Јунга, практично свуда где се симбол третира као тематска грађа дела. Такв материјал кореспондира са Андрићевим романима иако постоји независно од текста романа.

У својој сложености, и по садржају и по облику, дело Иве Андрића истиче се, у својим заједничким и општим линијама, изузетном двојношћу. С једне стране, то су национални и народни мотиви у фабулама романа узети из наше прошлости и живота људи наше земље. Дубоко народног корена је и Андрићева употреба језика, пуна изразитости и сугестивности, али и природности и једноставности причања. С друге стране, на тим темељима, који чине нераскидиву спону са земљом и народом, Иво Андрић је у

својим текстовима створио мисаони и осећајни склоп тако да је у дела уграђена пишчева богата историјска, психолошка, језичка и естетичка ерудиција модерног порекла. Његово дело прожето је мисаоношћу и сензибилитетом својственим човеку двадесетог века. И кад гради панораму епоха, и историјских збивања у њима, и кад слика фреске ликова, друштвених група и животних облика појединих средина, писац настоји да сачува и уметничку веродостојност у сликању и науком проверену истину у чињеницама. Његове слике и композиције не дају само пресек просечног живота кроз књижевне јунаке какве налазимо у ранијој нашој реалистичкој књижевности; у Андрићевим сликама људи и догађаја откривају се унутарње психичке наслаге у људској природи и многострука противречја у међуљудским односима који образују човеково биће и његову егзистенцију. Слике најразличитијих људских судбина показују да је за Иву Андрића сваки човек за себе посебна загонетка, те да је у његовом делу многоструко обогаћен појам човека. Личности његових романа имају своју локалну, временску и националну конкретност, али истовремено оцртавају својим животом и дотичу сликом своје судбине питања и појаве својствене другим срединама и човеку уопште. У сваком његовом изразитијем јунаку садржана је бол и трагика због промашености живота или радост због сазнања о људским могућностима. Постоји тако непрестано преливање првобитне слике живота из конкретних оквира реалности у шире и сложеније симболичне облике са општељудским значењима.

Ту универзалност својих садржаја писац постиже откривањем човекове битности у скривеним деловима његове психе, у драматичним тренуцима живота који човека доводе до крајњих граница његових умних способности и моралних снага, вечног полагања животног испита и искушења људске савести. Андрић је читавом свом делу дао продуховљеност и дубину; у њему се налази слика људске пролазности, вечног кретања, променљивости света, али и сведочанства о лепоти и трајности великих творевина, као што су мостови. О њима је писао са научном акрибијом и књижевним умећем, са љубављу према градитељима и са поштовањем према користима и лепотама.

Романи Иве Андрића говоре о људима из разних средина и епоха који се преко имагинарних мостова повезују преко провалија што деле времена, просторе, државе, религије. Циљ нашег истраживања састоји се у трагању за феноменом црног сунца, односно, супротстављености добра и зла, лепог и ружног, позитивног и негативног, туге и меланхолије, као једним од важних егзистенцијалних проблема.

Андрићева визија света је трагична. То значи да су човекове шансе у бескрајном свемиру мале, да је он ношен матицом историје сличан сламци на узбурканим таласима. Иако је сав у власти сновиђења и нагона, усамљен, изгубљен у времену и простору, човек поседује стваралачку свест

која му омогућује да бар у неколико осветли хаос збивања. Својом свешћу издваја се из стихије, превазилази апсурд и у производима стваралаштва даје пуну меру своје слободе и надмоћности. Тако се, с једне стране, човек осећа сићушним и беспомоћним, будући да је зароњен у мрак несвесног, у пролазност и необјашњив бескрај; али, с друге стране, он надокнађује свој пораз у уметности, филозофији, науци, градитељству. Андрићеве личности се сукобљавају са средином, пате од неразумевања. Оне су странци у свету: жуде за срећом али је не достижу. Андрић је говорио приликом додељивања Нобелове награде о трагичном положају човека у свемиру. Људско биће мора да поднесе притисак постојања и да савлада у себи очајање проузроковано сазнањем своје несрећне судбине. У Андрићевим делима говори се о патњи, бризи и стрепњи. Сваки догађај, сваки поступак добија изглед кошмара.

У средишту андрићевског света постоји свест опседнута визијом пропадања и људске усамљености, осетљива, рањива, несрећна, свест која постоји као први принцип из кога се рађа дело. Формална строгост, смиреност и непристрасност, као и потреба за причањем чине мање видљивим извор андрићевске уметности, али га не затрпавају. Површан читалац може помислити да Андрићевим делима управо недостаје конститутивно начело, јединствена и исконска доживљајно-мисаона сила дубља од сваког идеолошког погледа на свет. Андрић не објашњава тај свој основни принцип; он га, као сваки велики уметник, посебно исказује. Многе Андрићеве личности живе у кошмарном свету наврелих успомена, подсвесних жеља и халуцинација, одвојене од стварности, немоћне да се ослободе опсесивних слика. Усамљене траже заборав у сећањима и привиђењима, сећањима која се намећу као трајне истине живота. Одсечене су од узрока и циља, бачене у амбис садашњости без могућности да сагледају прошлост и наслуте будућност.

Андрићева филозофија живота, сва у знаку паничног осећања субјекта суоченог са стварношћу, није апстрактна теорија унапред разрађена и потом примењена на различите видове искуства. Андрић је, попут неколицине највећих реалиста, савладао фрагментност животног градива на које је нужно упућен. Његове личности поседују довољну меру животне убедљивости. Збивања у која су уpletена исто тако делују реално. Али, с друге стране, и личности и збивања су обасјани зрацима оног луцидног, неспокојног, сетног и несрећног које свему створеном у границама Андрићевог универзума даје свој духовни печат. Андрић интимно познаје противречну природу реализма који омамљује чарима чистог приповедања и који тако ретко омогућује успон на саме врхове одакле се сагледава целокупно постојање.

Андрић је увек тражио дубину у свему што га окружује. Тамо је наишао на мутно, нејасно, неиспитано, али је управо то било и драж и храброст тог тражења. Није га се много тицало шта су други тамо пре њега нашли, али

ако је то и узимао у обзир, настојао је да не иде њиховим траговима, и да оно што су други видели сагледа под другим углом. При томе је проверавао сваки свој утисак тражећи стрпљиво најпогодније речи.

Једна порука нам остаје у свести после сваког прочитаног Андрићевог текста: однос човека према животу и свету дословно је производ њега самог. Андрићева проза импресивно одражава компликовани механизам човекових чула у једном историјски оствареном амбијенту, а снага којом слика тај амбијент, унутрашње и спољашње нагоне, комплексност човекових осећања и замршени ток његове свести, предочава нам да појам људских чула обухвата све процесе у људском животу. Не постоје само пет чула, него и такозвана духовна и практична чула (воља, љубав итд.), једном речи, људско чуло. При томе сваки нагон, па и онај најнижи, једно је такво произведено чуло. Ти нагони, често мистификовани од стране религије и спекулативне филозофије, у Андрићевој прози имају произведену и условљену практичну суштину. Сваки реализам, па и Андрићев, означава прелом са фетишизирањем и мистификовањем.

Основно полазиште за Андрићев реализам је човек. Стилска техника примењена у Андрићевим делима у основи је реалистичка, традиционална. Аутор течно прича причу о неком необичном и занимљивом догађају, то приповедање чини утисак уверљивости и животности, али у току самог приповедања дешава се преображај, а да га читалац у почетку није ни свестан. Причање напушта реалистичке токове, прелива се преко животне веродостојности, стреми метафизичким циљевима. Андрић проширује границе реализма и понекад нам се чини да је у питању метафизички реализам (Зорић 1981: 303). Није описивао историјску реалност онакву каква она јесте, он је прожео традиционални епски реализам метафизичким немирима и изградио оригиналну форму. Реализам Андрићеве литературе је динамичан, он се не задовољава објективном истином, већ тежи да кроз истинску људску душу продре у таму историје.

Андрић тражи средњи пут између илузије и реалности, померањем границе између могућег и немогућег, између стварног и нестварног, између јаве и сновиђења, између збиље и привиђења. Његов реализам је у једном тренутку био означен као привидан (Јовановић 1936: 65) да би касније био доследно и чврсто брањен у својој изворности (Вучковић 1974: 104), применом посебних средстава комуникације и наглашавањем субјективних компоненти.

Видљив је непрекоран и плодан рад маште која је, стварајући илузију, била у стању да изједначи реално и надреално и да разбије традиционалне реалистичке условности миметичке књижевности. Применом поетског поступка при превазилажењу и транспоновању објективног света дошло се до границе фантастике, која је најбоље могла да успостави склад нескладности и да немогуће претвори у истину. У модерној књижевности, која се

све чешће и све смелије опредељује за фантастику са жељом да испитани простор људске стварности прошири драгоценим искуствима поетског ирационализма и научним сазнањима на психолошком плану, интерес за надстварно уобличен је на различите начине.

Понављање и повратност значајна су компонента структуре Андрићевог романа *На Дрини ћуприја*. Са становишта ритуалног залеђа, посебно су карактеристични ови сегменти: избор места за градњу моста и с тим у вези необјашњива *црна љуџа* која је у непосредној вези не само с настанком и рушењем моста него и са смрћу Мехмедпаше Соколовића и Алихоџе Мутевелића (*црна љуџа*, знак сила разарања, угрожава подједнако и мост и људе који су га створили или га чувају); уграђивање црне крваве жртве у темељ и средиште градње, на дно средњег стуба, и потоње ритуално погубљење криваца на капији, која чини целину са средњим стубом; уграђивање древног жртвеног амблема, храстовог дрвета, у камен на капији.

Андрићево дело поседује мотиве које ћемо у духу његове терминологије назвати легендама. Уочавамо их тек онда кад повежемо неке нити и неке судбине са равни књиге. Назиремо, одмах контуре легенде умирања-рађања, у уграђивању Арапина у средњи стуб, његовом преображају у црног Хајрудина, који на истом месту где је пала првобитна жртва, по свим ритуалним правилима установљеним у древности, узима животе другим жртвама.

Замршена повест о Мехмедпашин Соколовићу и *црној љуџи*, усуду његовог живота, такође би могла да асоцира на метаморфозу легенде. Кад малог Соколовића одводе у свет, један део његовог живота се завршава. Он одлази у земљу из које се не враћа и живи са загонетном црном пругом у грудима. Мехмедпаша је зачетник идеје о мосту и иницијатор његове градње. Мехмедпаша градитељ нестаје, али се рађа Алихоџа, чувар створеног, који не гради мост, али бди над њим.

За Мехмедпашин живот у роману *На Дрини ћуприја* везује се знамен извесне *црне љуџе*. Она је у уској вези са мостом и са идејом о настанку моста, као што је у уској вези са целим животом Мехмедпашиним. Више се говори о везировом доживљају црне пруге него о везиру самом. Све почиње даном одласка из родне куће и прелаза преко Дрине. Он је *зайамџио камену обалу, обраслу реџким, џолим и убоџо сивим ракиџама* (*На Дрини ћуприја*, 25). Слика крајолика урезала у сећање будућег великог везира:

Као физичку нелагодност негде у себи – црну љуџу која с времена на време, за секунду-две пресече џуди надвоје и заболи силно – дечак је џонео сећање на џо место, где се прелама друм. [...] Све је леџло у ону физичку нелагодност која је остала у дечаку џоџа новембарској дана и која џа никад доцније није џоџиуно најусџишла, иако је он џроменио живоџи и веру, име и завичај (*На Дрини ћуприја*, 25–26).

Од тада, током целог живота, па и на његовом крају, знамен црне пруге пратиће великог везира. Црна пруга је органски корелат Мехмедовог живота. Он је схватио да би се могао ослободити нелагодности и црне пруге кад би обуздао хаос *зле воде* и саградио мост. После тога, склопивши очи везир види мост. Пре свих, чак и пре градитеља. Види га управо онаквог какав ће он после много времена бити у стварности. *Тако је он био први који је у једном тренушку, иза склопљених очних капака уледао чврсту и вишњу силуешу великој каменој мости која треба на том месту да насстане* (На Дрини њуприја, 27). Тако се зачела једна од светих, лепих, постојаних и корисних грађевина које у човеку потврђују оно неимарско чему се писац романа диви. Тај став посебно истиче у есеју Мостови, који је манифест о реалном и метафизичком смислу спојница међу обалама. Кад је мост на Дрини био завршен и кад је изгледало да је Мехмед нашао лек за своју необичну бољку, црна пруга, усуд његовог живота, распарала му је грудни кош.

Тако су подизањем моста и ханана несстале, као што се види, многе муке и незгоде. Несстало би можда и оној необичној бола који је везир у дешињству понео са вишеградске скеле, из Босне: црне, оштре пруге која му с времена на време пресеца пругу на две половине. Али Мехмедпаша није било суђено да живи без те бола ни да дуго ужива у мисли на своју вишеградску задужбину. Убрзо после завршетка последњих радова, тек што је караван-серај управо прорадио и мост се прочуо по свету, Мехмедпаша је још једном осетио бол од „црној сечива“ у прудима. И то последњи њуш (На Дрини њуприја, 79–80).

За Мехмеда Соколовића, црна пруга је знак који упућује где треба и где мора да се изгради мост. После Мехмедпашине смрти догађа се нешто уистину необично: црна пруга наставља свој живот као „самостални“ књижевни јунак. Она је присутна и у животу Мехмедпашиног настављача, чувара градње. То су чланови лозе Мутевелића. Даутхоџа и Алихоџа имају посебно место у тој лози. Речи о уласку Аустријанаца су узрок Алихоџиног оловној бола у прудима који је љући и шежи нешто икакав људски бол који се може замислити (На Дрини њуприја, 147). Алихоџа је у једном тренутку видео нешто што ће се материјализовати много касније и то на начин идентичан са његовим виђењем. Он види да је Мост *одједном порушен на средини, тамо код кације; да та је она бела, широка харџија швајској пројласа прсекла по половини као безласна експлозија и да ту зјапи провалија; да још стоје поједини стубови, лево и десно од тога пресека, али да прелаза нема, јер мост не везује више две обале* (На Дрини њуприја, 147). Све ће бити управо онако како је Алихоџа видео готово четири деценије пре догађаја. Експлозија ће 1941. године пресећи мост тачно по средини и разориће средњи стуб под капијом.

Изградња средњег стуба моста на Дрини и касније његова судбина обилују референцама које асоцирају на легенде. Анимиистички начин грађења подразумева уграђивање ритуалне грађевине жртве у средњи стуб,

осу градње, и у тај средњи стуб, у роману, случајно упада и гине један од присутних радника. Жртва отеловљује заточеног демона реке, представника доњег света. Према сценарију легенди, заточени демон вреба тренутак за хаос, чији је он представник. Кад се експлозија огласила, хаос је разорио мост.

Даутхоца Мутевелић каже на једном месту:

Не треба мене жалити. Јер сви ми умиремо само једном, а велики људи по два џуџа: једном кад их несћане са земље, а груџи џуџ кад џројадне њихова задужбина (На Дрини џуприја, 84).

Мехмедпаша је умро једном када је нестао са земље, а други пут кад је пропала његова задужбина. Ако у ликовима Џема и Ђамила из ПРОКЛЕТЕ АВЛИЈЕ имамо оваплоћење племена Авељевог, то јест континуитет судбине несрећнијег од два брата из архетипа браће-непријатеља, у Мехмеду и Мутевелићима оличено је племе градитеља и очувања створеног.

Феномен Андрићевог црног сунца можемо пронаћи и у тзв. „фантазији рођења“. То је сплет посебних ситуација које наглашавају (и мистификују) чин рођења, што се најчешће огледа у двоструком очинству, а затим и у удвајањима друге врсте. Хаим, један од ликова ПРОКЛЕТЕ АВЛИЈЕ формира и казује нову причу у причи и то „о Ђамил ефендији и његовој судбини“. Ђамилову појаву карактерише симболична наглашеност двојакости. На сцену ступа лелујав лик са фреске, човек који се јавља у сутон и који је и сам човек сутона. Ђамил је дерасиран турско-грчки мелез, идентификован са Џемом, султаном из петнаестог века, турско-српским мелезом. Пасатист уништене прошлости, садашњости и будућности, човек погрешног корака на раскрсници живота, набеђени политички кривац, али са метафизичким осећањем кривице другачијег, унутрашњег кова, личност без идентитета, без реалног „Ја“ са једним пизофрено преузетим „Ја“ које припада другом човеку, времену и околностима, човеку сличном њему само по заједничком именитељу патње, илузионизма и трагике. Дошљак са собом носи ствари делимично познате или потпуно непознате, већ виђене и невиђене, које као да симболично одређују и статус његове личности. Он је нека врста познатог незнанца. *Поред њега џуџничка џорба од светиле, рађене коже, џод њим мрко ћебе, сјајно и већ на џрви џоџлед џоџло и меко као џанко, скуџоцено крзно* (ПРОКЛЕТА АВЛИЈА, 48).

Ђамил се у једном тренутку поверава Петру и открива загонетку свога живота. *Фра-Петтар није никако моџао да се сеџи кад је и како доџле мало-речиви Ђамил џочео да џрича исџорију Џем-сулџана* (ПРОКЛЕТА АВЛИЈА, 82). Он му признаје да се „идентификовао“ са султаном Џемом из петнаестог века, и да живи његов живот, да је Џем-султан *он сам*. Његова изјава при полицијском саслушању: *Ја сам џо!* – није инат, није изазов насиљу, то је његово интимно уверење, његово веровање. Он нам је приказан у лебдећој недоречености налик сну, он се и отеловљује попут спојених судова сна и

јаве. Ђамил има своје *реално порекло*, отац му је угледни турски чиновник а такође и „надреално“, преузето његовом патогеном фикцијом: отац му је султан, родитељ Бајазита и Џема. Двојно је и Ђамилово реално порекло: *Ђамил је човек „мешане крви“ – њричао је Хаим*, од оца Турчина и мајке Гркиње. Мајка му је била чувена грчка лепотица. *Смирна, ѡрад лејих Гркиња, није видела ѡкава сѡас, ѡакво држање и ѡакве ѡлаве очи* (ПРОКЛЕТА АВЛИЈА, 59). Двојно је и Џемово порекло: по мајци је Србин, по оцу Турчин.

Тај садруг фра-Петровог тамновања веома је чудан. Оставиће дубок и болан траг у широком, припростом срцу босанског фрањевца, несвесно осетљивом пред величином трагичних црта живота. Његову историју чуће фра-Петар од Хаима из Смирне, који ће на поприште Проклете авлије ступити баш кад и Ђамил-ефендија, у оном нераскидивом спрегу по коме се зна да уз чисту личност иде увек њена противност, да велико увек прати ситно, да крупну страст следи сићушна. Уз човека је увек у близини негде и човечуљак. Брбљиви и сумњичави Хаим, један од оних што целог живота воде неки свој безизгледан и унапред изгубљен спор са људима и друштвом. Он је ту да исприча причу, да је окити неразумевањем кад Ђамил није ту, да буде контрасна пројекција ситничавости и брбљања, да сумњичаво страхује свој мали страх крај велике Ђамилове тајне.

Из истог су града, из богате Смирне. Хаим негде из доњих слојева, Ђамил из најбољег друштва, син угледног паше и младе несрећне Гркиње, предодређен за господство, аристократски одгојен, а несрећно уписан пером које бележи судбину изузетних. После интензивног заљубљивања у младу и лепу Гркињу и одбијања њеног оца да му је да, Ђамил се преображава и задубљује у историјске науке, проналазећи у Џем-султану другога себе, а губећи властиту личност. Једна велика и онемогућена љубав пресекла му је живот и заокренула га је у књиге, у историју. У земљи у којој се мало читало и радило, и где су књиге унапред сумњиве, а знање скоро сувишна несрећа, млади господин, повучен од света, усамљеник и страсник својих истраживања, био је препрека. На непуне две странице Андрић ће испричати грађу целог једног романа. Рањена Ђамилова душа остала је заувек опсењена овим султаном који је био сужањ, и овим сужњем који је увек остао султан. И сам је био син Гркиње и Турчина, добровољни изгнаник из своје средине, располовљен, повређен и уцвиљен; узвишен једним спиритуалним достојанством постао је предмет игре туђих и друкчијих интереса.

Ђамилова мајка, Гркиња, удала се, упркос вољи породице, за једног Турчина који је био много старији од ње, богат, угледан и школован човек, који је у млађим годинама заузимао високе положаје у државној служби. Син Ђамил био је леп, паметан и добро развијен, први пливач међу друговима и победник на свим рвањима. Али врло рано стао је да занемарује игре и забаве својих вршњака. Све се више предавао књизи и науци, а отац га је у том подржавао, набављао му књиге и учитеље, омогућавао путова-

ња. Чак је учио и шпански језик. И Цему и Ћамилу је свет људи стран и далек, и један и други имају само један, исти, илузоран ослонац, мајку која се разликује од осталог света, али која је беспомоћна. За Цема је речено да зна да има само њу (мајку) и да је она једини изузетак. За Ћамила: изузетак је његова мајка, непоколебљива, дивна жена.

Да бисмо имали потпуну представу о Ћамилу из ПРОКЛЈЕТЕ АВЛИЈЕ, неопходно је да се упознамо са изгнаником ранијих времена Цем-султаном с којим се Ћамил идентификовао. Цем је био у непријатељству са способним и агресивним братом. Да бисмо схватили ово непријатељство ваља познавати историјско-легендарну парадигму „браћа-непријатељи“. Ако идемо за генезом ове парадигме, полазимо од легенде о Каину и Авељу, Оризису и Сету. Андрић је имао везу и са народном епиком, како смо већ нагласили. Велика парадигма „браћа-непријатељи“ има снажан одраз у поезији јужнословенских народа. Сукоб браће основни је мотив у песми о Марку Краљевићу и брату Андријашу. Постоји један велики круг легенди о браћи-близаницима, међу којима је и позната легенда о браћи Диоскурима, Кастору и Полидеуку.

Породични модел лако прикључујемо „вечном“ обрасцу о коме Андрић у ПРОКЛЈЕТОЈ АВЛИЈИ каже:

Ош како је свешта и века йосшоје, и нейресшано се йоново рађају и обнављају у свешту два брашса-суйарника. Један од њих је сшарији, мудрији, јачи, ближи свешту и сшварном живошшу и свему оном шшо већину људи везује и йокреће, човек ком све йолази за руком [...] Друи је сушша суйрошносш њеова. Човек крашска века, зле среће и йоирешнош йрвош корака, човек чије шешње сшално иду мимо оно шшо йреба и изнад онош шшо се може. Он у сукобу са сшаријим брашшом, а сукоб је неминован, туби унашред бишску (ПРОКЛЈЕТА АВЛИЈА, 76).

Наратор каже за сукоб између Цема и Бајазита: *То је у новом и свечаном облику древна йрича о два брашса* (ПРОКЛЈЕТА АВЛИЈА, 76). Та прича, међутим, има и свој коментар. Цем губи битку у борби око престола са братом Бајазитом, и то је исходите његове трагичне судбине. Цемова историја уоквирена је једном древном, причом која траје „откако је света и века“ и која се стално обнавља. У корену ствари је легенда о „браћи-непријатељима“, „браћи-супарницима“, која у различитим варијантама постоји у предањима многих народа. Преко Цем-султана и контекста његовог живота, за који је карактеристичан мотив „браће-непријатеља“, Ћамил се, у конструкцији овог дела, укључује у причу архетипове.

Нервозно испричана Ћамилова прича о свом моделу Цему подразумева два слоја: један у домену историје, други у домену усмене књижевности, са мотивом „браће-непријатеља“ или „Каиновим комплексом“, како се он може другачије назвати. Млади Ћамил, сам самцијат на свету, ојађене душе, што самоћу чини двоструком, погледом којим се гледа у себе, гледао је у историју. Те очи, помало очи нарциса, угледале су у једном тренутку и

заувек се судбоносно задржале на чудној и трагичној личности Џем-султана. Млађи брат Бајазита II, претендент на престо по милости оца, по преторијанским навикама презрелих царевина, по братоубилачком закону престола, изгубиће битку са братом и обрешће се једног дана, по заплетеном сценарију историје, у западном свету, као сужањ и гост хришћанских витезова на Родосу. Заиграће се око личности овог достојанственог емигранта, драгоценог, опасног и оном ко га у рукама држи и оном ко би у рукама хтео да га има, једна игра интереса, политике, подмићивања, дипломатије, престижа, злочина и трговине. У тој бурној партији европских дворова и турског престола залога је била судбина Џем-султана. „Бујна глава“, свестрано обдарени Џем, песник, атлет и ловац, човек близак науци и музици, изгубивши битку са човеком акције Бајазитом, одлази у вечно прогонство где се са њим за живота, па чак и после живота, са његовим мртвим телом манипулише.

Није тешко запазити да су наведени ликови Андрићевих романа усмерени на своју мрачну страну личности, на самоћу. Она се јавља као једна од главних одредби људског трајања, без обзира на то да ли је споља наметнута или је човек сам изграђује и остварује. У затвореном кругу самоће, појачане несаницом од које је и сам писац у животу патио, метафизичке појаве имале су исти значај као утисци и запажања из реалног света. Још један значајан писац – Стендал је у карактеру, а можда и у стваралачкој психологији, имао неке заједничке црте са Андрићем. Ако нигде другде, оно у начину припреме за књижевни рад, у марљивом сакупљању грађе, бележењу разних података, мисли, архивских исписа, сцена и расположења. Такође у обазривом, прикривеном преношењу властитог духовног искуства у јунаке привидно реалистички уобличене приче.

Самоћа се јавља као начин живота и у роману ГОСПОЈИЦА. Тврдиљук постаје узрок самоћи Рајке Радаковић и њена страст. Цео живот она штеди. Вечно је у страху и дубоко несрећна. Патолошка чежња за стицањем води Андрићеву јунакињу у самотно заточење. Она се потпуно издвојила из друштва. На прозору поставља решетке, новац скрива у кутије, а злато закива даскама. Сумњиви шумови буде је ноћу. Обилази своје благо, бдије над њим и броји га. Постаје јединка потпуно и континуирано одсечена од света. Разочарана Госпођица каже:

Толике су њрејреке у свешу, шаша и шакве велике њрејревићене ѡромене и шаква неслућена изненађења, да човек излѣга луд са својим њајорима како би свему доскочио и одржао се. Све знам и све ѡамшћим шћо си ми наредило и осћавило у аманет али шћо шћо вреди кад је свеш шћакав да су у њему лаж и обмана моћнији од свећа друћо. Све, све сам чинила да се осћурам. Али шћа корисћи, кад шћи ѡрићу са сћране са које се не њадаш. И ако нас нико не ѡревари, ѡреваримо се сами. Ојросћи ми шћо сам ѡосле шћоликих ѡодина и њајора овако изљубљена и бесљомћна, али нисам ја изневерила свој завеш, нећо је мене изневерило свеш. Ти знаш како сам радила, крваво и шешко. Мислила сам да ће шћвоја реч,

удружена са мојом вољом и најором, бићи довољна одбрана од свега. Али није шако. У овом свету нема одбране ни сигурне заштите. Горе је и теже, штаа, неће што си ти слушао. Ко поживи, тај тек види шта је овај свет и шта су људи у њему. Ко нема, таза ја; ко сече, ошимају (Госпојица, 138).

Корене оваквог понашања треба тражити у детињству госпођице Рајке, конкретно у увреди коју су јој нанели, у сазнању да је њен отац газда Обрен, пропао и умро као жртва своје добротe. Госпођица је у самоћи видела могућност и начин да сачува аутономност свога бића, да оствари жељено спокојство, не у хуманизацији односа према другима, већ у грамзивој чежњи да што више има. Тако се остварује једнодимензионалност Рајкиног битисања усмерена само на новац, који постаје страст, порок, изопачење, болест. Њен усамљенички немир чини жудња за што већом акумулацијом капитала и страх да га не изгуби.

Тврдичлук је њено прогонство и њена бусија; то је клупко јежа над унутрашњим ранама које не зацелују, синоним за изгнанство из света људи и страст за светом, истовремено. Читав Рајкин живот био је свесна тежња да се испуни очев завет и надокнади изгубљено и несвесна потреба за компензацијом изгубљене љубави.

Госпођица је само једном, и то једини пут у животу, понудила добровољни прилог. То је било у ситуацији када је сматрала да само на тај начин може да спаси свој иметак. Значи, она је то учинила опет због користи, а њен поступак показује како су само страх и брига за имовину могли да је натерају да нешто да. Иначе, она никада ништа није добровољно давала. Такво давање било је искључено из њене индивидуалне стварности. Госпођица је била позната по томе што је гледала како да што више узме, заради, профитира и приштеди.

Из свега наведеног можемо закључити да су феномени добра и зла, лепог и ружног, позитивног и негативног важни егзистенцијални проблеми у Андрићевим релевантним романима. Они су стално присутни код протагониста и провлаче се кроз тематику романа на следећим равнима: психолошким, духовним, социјалним и трансценденталним. Приметили смо да се у њиховој генези јављају сличности и разлике, јер личности Андрићевих романа имају своју локалну, временску и националну конкретност (На Дрини Ђуприја, Проклета авлија), али истовремено својим животом и сликом своје судбине оцртавају и дотичу питања и појаве својствене другим срединама и људима (Госпојица). Сlike најразличитијих људских судбина показују да је за Иву Андрића сваки човек за себе посебна загонетка. Црно сунце синоним је за трагичну визију андрићевског света. Његове личности не напушта осећање бачености и изгубљености. Оне се сукобљавају са средином, пате од неразумевања и доживљавају слом. Постају странци у свету.

Извори

Андрић 1981а: Андрић, Иво. *На Дрини ћуџрија*. Сарајево.

Андрић 1981б: Андрић, Иво. *Проклетиа авлија*. Сарајево.

Андрић 1981в: Андрић, Иво. *Госпођица*. Сарајево.

Литература

Бандић 1963: Бандић, Милош. *Иво Андрић – зајонейка ведрине*. Нови Сад.

Бандић 1996: Бандић, Милош. *Скуџоцене ѝрисџрасносџи (Иво Андрић и мале књижевне форме)*. Нови Сад.

Вучковић 1974: Вучковић, Радован. *Велика синџеза*. Сарајево.

Вучковић 1999: Вучковић, Радован (ур.). *Зборник о Андрићу*. Београд.

Димитријевић 1976: Димитријевић, Коста. *Разјовори и ћуџања Ива Андрића*. Београд.

Зеџ 1994: Зеџ, Петар. *Андрићев џеаџар сенки*. Београд.

Зорић 1981: Зорић, Павле (ур.). *Криџичари о Иви Андрићу*. Сарајево.

Јеротић 1995: Јеротић, Владета. Предговор. In: Јунг, Карл Густав. *Лавиринџи у човеку*. Београд. С. 7–76.

Јовановић 1936: Јовановић, Ђорђе. Привидни реализам Иве Андрића. In: Вучо, Александар (ур.). *Наша стварносџи*. Бр. 3–4. Београд.

Јовановић 1949: Јовановић, Ђорђе. *Сџудије и криџике*. Београд.

Леоваџ 1993: Леоваџ, Славко. *Ојлеџи о Иви Андрићу*. Београд.

Милановић 1981: Милановић, Бранко. *Криџичари о Иви Андрићу*. Сарајево.

Палавестра 1992: Палавестра, Предраг. *Књиџа о Андрићу*. Београд.

Поучки 2016: Поучки, Милана. Андрићев поглед на св(и)џет у Знаковима поред пута Иве Андрића. In: Тошовић, Бранко (ур.). *Андрићеви знакови*. Граџ. С. 345–379.

Радуловић 2013: Радуловић, Оливера. Светлост као знак поетичког идентитета Иве Андрића. In: Радуловић, Оливера. *Нова чиџања Андрићевои џела*. Петровараџин. С. 113–130.

Стојаџиновић 1970: Стојаџиновић, Драгољуб. *Романи Ива Андрића*. Пришџина.

Стојаџиновић 2011: Стојаџиновић, драгољуб. Изгнанство Андрићеве Госпођице. In: Стојаџиновић, Драгољуб. *Мудросџи и џајне Иве Андрића*. Београд. С. 81–104.

- Тартаља 1979: Тартаља, Иво. *Приповедачева естетика*. Београд.
- Тартаља 1991: Тартаља, Иво. Госпођица. In: Тартаља, Иво. *Пућ поред знакова*. Нови Сад. С. 32–36.
- Џацић 1995: Џацић, Петар. *Мишко у Андрићевом делу: Храсћова преда у каменој кайији*. Београд.

Snežana S. Baščarević (Leposavić)

Black sun in Andrić's relevant works

The phenomenon of the black sun, that is, the contrast between good and evil, beautiful and ugly, positive and negative are the central motives in the works of Ivo Andrić. The work was intended to point to these phenomena as one of the more important existential problems in the author's relevant novels: *Bridge on the Drina*, *Damn avenue*, *Miss*. These phenomena are constantly present in the protagonists and they penetrate through novels on different levels: psychological, spiritual, social and transcendental. Research using the pluralism method was necessary. It is concluded that similarities and differences occur in their genesis, because the personalities of his novels have their own local, temporal and national concreteness, but at the same time, their lives and pictures of their fate draw out and touch upon issues and phenomena characteristic of other communities and people. Images of the most diverse human destinies show that for Ivo Andrić every man is a special puzzle for himself. The Black Sun is synonymous with the tragic vision of the Andrić world. His personality does not abandon the feeling of bitterness and loss. They clash with the middle, suffer from misunderstanding and experience a breakdown. They become strangers in the world.

Снежана С. Башчаревић
Универзитет у Косовској Митровици
Учитељски факултет у Лепосавићу
38 218 Лепосавић
Србија
snezanabascarevic@hotmail.com

